

Ján Čomaj

Heslo v zápisníku: Prešov, august 68

Je 17. augusta 1968. Už na jar ma šéf stiahol z rozprávkovo krásnej práce voľného reportéra a dal ma viesť vnútropolitické oddelenie, na domácej scéne sa toho najviac deje, ukáž, čo vieš. Po dlhšom čase som si opäť našiel dva dni na cestu, aby som nezabudol svoje reportérske remeslo. Medzitým som napísal príbeh povstaleckého dôstojníka Františka Urbana, a keďže sa mi nijako nezместil na sedem strojom písaných strán, čo vošli – s ilustráciou – na jednu novinovú stranu, ale vydalo mi to dvojnásobok, musel to hlavný sekretár Valko schváliť a nájsť čas, kedy môže venovať reportáži dve strany novín deň po dni. Bol pekný augustový podvečer, tak som kolegu pozval oproti do Umeleckej záhrady na pivo, aby si pri ňom prečítal reportáž, o ktorej je reč a ktorá sa volala *Človek zo Sibíri*.

Pena na pive opadla a Milan len čítal. Keď papiere položil na stôl, vraví: To je na Fučíkovu cenu. Dávam to hneď do novín. Prvé pokračovanie vyjde v utorok 21. augusta, druhé o deň neskôr.

Prvé vyšlo, ako povedal. Druhé o dvadsaťštyri rokov.

■
Dvadsiateho augusta ráno sme s vodičom Karolom Kukumbergom, tým, čo ho neskôr prelanáril do Pravdy a posledný viezol ich ešte živého šéfredaktora Bohuša Trávníčka na Železnú studienku, kde sa potom naschvál utopil, vyrazili do Prešova.

Všetko šlo ako po masle. Popoludní som zašiel za Žažom, príslušníkom ŠtB z Malaciek, čo sa mal pohrať so sedliakom Ondrovičom z Rohožníka, keď uňho pod senom našli štyri kolesá z rebrináka zakladateľa JRD a zato ho umlátili na smrť, lebo sa nechcel priznať. Celá dedina vedela, že „krádež“ je prvoaprílový žart podnapitých miestnych výrastkov. Žažo bol momentálne veliteľom prešovských hasičov. Nebolo mu do reči, ale nakoniec sa mi pri-

znal, že sa mal s Ondrovičom pozabávať, kým bude náčelník Nečas na obe-
de, ten, čo je teraz veľký súdruh na akejsi škole. Prikývol som, už som bol za
ním, robí kvestora na Vysokej škole výtvarných umení. Ale Ondroviča som
už našiel obeseného o čelo železnej postele, vraví mi Žažo. Prečítal som mu
pitevný záznam:

*Dve podlhovasté podliatiny na tvári, jedna od ľavého spánku dole, druhá
cez čelo, vytečené pravé oko. Na krku tenký modrý pás, typická ryha uškrtene-
ho. Na zápästiach rúk modré stopy po spútaní. Na celom chrbte od krku po se-
daciú časť jednoliata podliatina od bitia. Prírodné a jeho okolie podliate od
úderov. Na celej ploche šlapajú súvislá zelená podliatina. Pod nechtami stopy
po pichaní špendlíkmi. Zlomenina ľavej kľúčnej kosti a štyroch rebier. Odraze-
nie obličiek, v brušnej dutine krv. Roztrhnutie oboch semenníkov, jedného v dĺž-
ke štyroch, druhého v dĺžke päť a pol centimetra...*

Nemihol okom. Až po chvíli mlčania doložil: – Mal sa starý priznať.

Poopravil som ho, že nebol starý, nemal štyridsať. – Čo už, – vraví, – to je
dávno. – Ja sa vám čudujem, že snoríte po takých veciach!

Podvečer som mal besedu v knižnici. Večer stretnutie u Bahurinských. Ich
vyšetrovací spis a záznam zo súdneho pojednávania som prečítal už pred me-
siacom, no nenahradia reč živého človeka. Aj názov reportáže som si už vy-
myslel: *Sága rodu Bahurinských*. Nenapísal som ju nikdy. Aj to sa stáva.

Tak aspoň takto si vyrovnám dlh.

Jozef Bahurinský pochádzal z Ivančinej pri Martine. S bratom Alexandrom
ako mladíci vstúpili do sociálnodemokratickej strany. Alexander bol výraz-
nejší typ, Jozef utiahnutý, a keď sa oženil, venoval sa len rodine. Alexander sa
stal známym novinárom, a keď sa Slovensko ocitlo v područí nacistického Ne-
mecka, zorganizoval ilegálnu skupinu, ktorú neskôr spojil s odbojovým hnu-
tím Flóra. V roku 1941 ho uväznili. Jozef, ten, za ktorým som šiel, sa dostal
do styku s odbojom vlastne len tým, že bránil brata, zabezpečil mu právnik
aj pár svedkov, ktorí boli ochotní zľahčovať Alexandrovu účasť v odboji pro-
ti režimu. Po vypuknutí SNP sa Alexander stal povereníkom školstva a národ-
nej osvety. Jozef zostal v úradí. Do Povstania sa však hrnula ich dcéra Tamara.
Do jari sa z nej stala priam legendárna partizánka, operujúca so svojou skupi-
nou na Hornej Nitre. Po vojne je Alexander funkcionárom Strany práce, dedič-
ky slovenských sociálnych demokratov, a námestníkom povereníka pôšt. Jozef
pracuje na úrade vojnových poškodencov. Tamara sa v horách zoznámila s pro-
fesorom Ernestom Ottom. A tragédia sa môže začať.

Otto pochádzal zo Slaskej, dedinky pod Kremnicou. Maturoval v Kláštore
pod Znievom, bol poslucháčom filozofie na Karlovej univerzite, keď ju Nemci

zavreli, promovoval v Bratislave. V Prahe sa pridol k ľavicovému študentskému hnutiu, v Bratislave nadviazal styky s odbojom, a keď bol profesorom na gymnáziu v Kremnici, ktosi to vyňuchal. Prehadzovali ho zo školy na školu – učil v Trstenej, Kláštore pod Znievom a Ružomberku, nikde dlhšie ako rok. V apríli 1943 ho Ústredie štátnej bezpečnosti zatklo, no vo februári 1944 sa mu pri prevoze z Justičného paláca podarilo ujsť. Dostal sa k partizánom na Vtáčnik. Tu sa zoznámil s Tamarou. Jedného večera sa poškriepil s politrukum. Nesúhlasil s heslom, ktoré politruk večne opakoval, vraj: *Kto nie je s nami, je proti nám!* Vysvetľoval mu, že to je heslo nacistov, že ľudstvo by socializmom nič nezískalo, ak by to malo platiť aj v povojnových časoch. Politruka nepresvedčil, akurát si ho komunisti zapísali ako špekulanta.

Po vojne nastúpil na poverenie školstva k Novomeskému a stali sa z nich priatelia. So šéfom ho aj zavreli, odsúdili za buržoázy nacionalizmus (ešte pred hlavným procesom s Husákom a spol.) na dvadsať rokov, odsedel desať. Začal pôsobiť ako vychovávateľ v Novákoch. Prichádzali mu výhražné listy, aby sa neopovážal hovoriť o svojom zatknutí. Listy nosil na bezpečnosť. Každé ráno behával pár kilometrov lesnou cestou popri potoku, aby nabral kondíciu, o ktorú prišiel v base. Tam ho 22. mája 1962 našli utopeného vo vode po členky.

Tamaru zatkli v roku 1950 takisto. Za spoluprácu s manželom pri podkopávaní republiky. Nehoráznosť, opakuje potichu pán Bahurinský. Za republiku bojovala! A vraj podkopávanie! V base prišla o rozum, ale psychiatra jej odmietli. Nakoniec tam umrela na zápal pľúc.

Pán Bahurinský nám to všetko rozprával s thákurovským stoicizmom, ako by si ľudský duch práve počas strácania zachovával moc získavať aj s úrokmí to, čo stratil. Ich život už nik nevráti, povedal s povzdychom. A zrazu akoby doňho vošiel čert, zvýšil hlas: – A ani klavír nám nik nevrátil!

Nepochopil som. Všimol si to a vzrušene mi príbeh rozpovedal. Po roku 1964, keď oboch mladých v plnom rozsahu rehabilitovali, museli úrady vrátiť aj ich prepadnutý majetok. Rodičia oň nemali záujem. Bežné zariadenie do dvoch izieb, zničené dlhým skladovaním. Chýbal však klavír, Tamari-na láska. Bahurinský oň požiadal, chcel späť jednu z mála pamiatok na Tamaru!

– Štyri roky to žiadam, – zvýšil starý pán znova hlas, – a nikým to ani nepohne! Kúpili sme ho Tamarke, keď bola dievčatkom, koncertné krídlo, česká výroba, anglická mechanika! A stále je u jedného z tých gaunerov! – rozkričal sa. – Tvrdí, že ho riadne kúpil na dražbe! Neverím mu. A keď ho aj zaplatil – koľko asi tak zaplatil?! Tie peniaze mu rád vrátim!

Na stene zväčšenina Tamarinej fotografie v hlbokom ráme, kučery poníže pliec, podlhovastá tvár pekného a inteligentného dievčaťa s úsmevom nad tým, ako sa otec jednotaj vracia ku klavíru.

Vodič Karol, ktorý sedel za chrbtom manželov Bahurinských, už krútil hlavou. Vtom sa hlasno ozvala pani:

- Pán redaktor, máte pas? Ak máte, ujdite! Tu sa niečo zlé stane!
- Mám, pani Bahurinská. Prečo utekať? Tu sme doma.
- Zlikvidujú vás! Ja to viem.

Tamara sa na nás dívala zo starého rámu s nemenným úsmevom. Pomaly sa blížila noc, bolo už desať, možno pol jedenástej, a starý pán znova o klavíri a pani Bahurinská znova o pase a vraj sa tu niečo hrozné stane.

Medzitým si k nám prisadol ich syn, inžinier, námestník v ktoromsi prešovskom podniku. Prišiel pozdraviť návštevu s ospravedlnením, že nemohol skôr. Starý pán mu skočil do reči, s tým klavírom musíš niečo robiť, ja už nevládzem, takto to nemôže zostať, a išiel do kúta, tu musí ten klavír stáť, rozkričal sa. A keď pani Bahurinská mi opäť pripomenula, že treba ujsť, Karol, ktorý sedel za nimi, už si poklepal po čele.

Syn nás odprevadil po hotel. Ledva sa s nami rozlúčil, vrhol sa ku mne spolužiak z fakulty Juro Furdík, už docent prešovskej filozofickej fakulty. Karol si išiel pospať, zajtra nás čaká cesta späť, a my s Jurajom sme zbehli do vinárne.

Ráno o šiestej nám ktosi trepe na dvere. Karol, lepšie vyspatý, bol skôr na nohách. Do izby sa vrátil inžinier Bahurinský.

- Vstávajúte, obsadili nás! Všade plno Rusov!...

Karol sa už neudržel a zašomral: – Vravel som ti, že sa pomiatli...

Poznámka zanikla v hukote, ktorý sa vovalil, keď som otvoril okno. Podo mnou rachotili tanky.

Obliekli sme sa v okamihu. Kým Karol išiel k autu, ja som vběhol do hoteľovej kuchyne a kúpil kilo šunky, peceň chleba a tri fľaše minerálky – človek nikdy nevie. Pred hotelom nás požiadal o zvezenie neznámy muž. Vzali sme ho. O chvíľu staršia pani, bola na návšteve u dcéry a bojí sa o manžela, chce ísť za ním... Presvedčili sme ju, že bude najmúdrejšie, ak zostane u nej, manžel sa hádam o seba postará, my nevieme, do čoho ideme. Nakoniec nám dala za pravdu.

Cesty plné vojska, tankov, nákladných áut a ťahačov ťažkých zbraní. Karol mi káže vytiahnuť automapu a nájsť najbližšiu odbočku, ktorá by nás vyviedla na západ mimo hlavných ciest. V aute nemáme rádio, v tých časoch to ešte nebola samozrejmá, zastavujeme sa v Mníšku nad Hnilcom v krčme plnej ľudí, počúvajú rozhlas a hrešia, počúvame a hrešíme s nimi. Na juhu sa vyhne-

me Rimavskej Sobote, lebo už ďaleko pred ňou bola zálaha vojsk, cez Kalinovo ideme na Málinec, Cinobaňu, potom Očová, Zolná, Sliac – tu niet bočnej cesty, musíme cez Zvolen. Pred Hronskou Dúbravou nám tanky uhýbajú, aby sme mohli prejsť, iba jeden blázon robí myšičky, z frajeriny dokonca obracia vežu s kanónom, až sa v jednej zákrute za Budčou napichne do strmého svahu. Rehoceme sa a rýchlo ho predbiehame. Na širokej ceste pri hlinikárni v Žiari nad Hronom učiteľka s deťmi maľuje vápnom na cestu: DOMOJI, v azbuke, pravdaže. Pred Nitrou sa zakopávajú Maďari, akoby na nich niekto strieľal. Rozrýpali vinice, kam dovidíme.

■

Všetko malo byť inak. Indra, Biľak a spol. sa mali 20. augusta chopiť moci a oficiálne, ako noví predstavitelia štátu, pozvať na pomoc vojská Varšavskej zmluvy. Svedčí o tom vyjadrenie maďarského šéfa strany Jánosa Kádára, citované v knihe Andrása Kanyósa *Testament*:

Na moskovskom stretnutí 18. augusta 1968 čakal Leonid Brežnev predstaviteľov piatich bratských strán s hotovým plánom. Podstatu jeho referátu možno zhrnúť tak, že aj ľavicoví členovia československej strany usudzujú, že politické možnosti nápravy kurzu boli vyčerpané. Za KSSZ predložil presný harmonogram. Uvádza sa v ňom, že Vasil Biľak a tí, ktorí sa s ním stotožňujú, odovzdali sovietskej strane list adresovaný Komunistickej strane Sovietskeho zväzu už na bratislavskom stretnutí. Naznačili v ňom, že sa chcú rozísť s vtedajšími vedúcimi činiteľmi KSČ. Na zabezpečenie obratu požadovali vonkajšiu podporu, vrátane vojenskej. Žiadali o odpoveď do 19. augusta. Mali v úmysle vystúpiť na zasadaní Predsedníctva ÚV KSČ 20. augusta a obrátiť sa na obyvateľstvo s výzvou, otvorene žiadajúcou vojenskú intervenciu. Súčasne plánovali zriaďiť, aby televízia, rozhlas a dôležité tlačiarne boli pod ich kontrolou. Nakoniec 21. a 22. augusta si ÚV KSČ zvolí nové vedenie a Národné zhromaždenie novú vládu. Na tomto harmonograme bola postavená vojenská akcia, ktorá sa začala 20. augusta večer. Biľakovci však svoj „cestovný poriadok“ nedodrжали. Pod svoju výzvu získali len osemnásť podpisov.

■

Niekoľko spomienok svedkov tej augustovej noci.

Martin Hric, novinár:

Dňa 20. augusta 1968 som prišiel domov o jedenástej v noci, ako to bývalo často. Tanky „sriateľených armád“ už týždne krúžili okolo nás „v rámci cviče-

nia“. Nad mestom hučala helikoptéra. Ráno musím zavolať na Slovaír, čo bláznia, takto budíť ľudí.

Po štvrtrej ráno zazvonil telefón. Zdvihla ho manželka. Volal kolega Tibor Michal. „Obsadili nás!“ „Čo blázníš, Tibor, veď Rusi by nás nedali!“ odpovedal som rozospato.

Josef Smrkovský, predseda parlamentu:

Z budovy ústredného výboru strany som zazrel tank, šiel po pravom brehu Vltavy. Hlava obrátil na ÚV KSČ. Za tankom obrnené transportéry. Boli sme v Dubčekovej kancelárii, keď k nám vtrhli sovietski vojaci. Museli sme zostať na svojich miestach – a zapísali si naše mená. K budove sa blížili zástupy mládeže so štátnymi zástavami, no cestu im zatarasili tanky a kordón vojakov so samopalmi. Mladí spievali štátnu hymnu. Zrazu zaznel povel. Vojaci začali strieľať do vzduchu. Iba jeden na kraji vystrelil na mládenca v prvom rade. Zazrel som kaluž krvi na asfalte.

Anton Kurina, šéfredaktor Smeny:

Čosi po desiatej som zaľahol. Len čo som zaspal, zobudilo ma drnčanie telefónu. Rozospatý dvíham slúchadlo.

– To si ty, šéfe? Tu je Julko. Kokavec.

– A čo sa také stalo, Julko, že ma budíš?

– Obsadzujú nás tanky a transportéry. Prešli už našu hranicu z juhu, Američania to teda nebudú. Ja som U dvoch levov, policajtom volali hraničiari...

Keďže hovoril trochu nesúvislo, podráždil ma:

– Julko, táraš dve na tri, keď si si už vypil, choď si lahnúť, – a zložil som.

Pred dvanástou ma telefón opäť zobudil.

– Šéfe... – bol to zasa Julko. – Tanky sú už pred budovou rozhlasu...

Vtom som začul hrmot z ulice. Tanky.

– Mal si pravdu, Julko, teraz si už naozaj choď lahnúť. Ahoj!

Ja toho chlapa asi zabijem, pomyslel som si, presúva sa pár tankov, a on pobudí pol redakcie. Telefón zvoní znova.

– Súdruh Kurina? Tu je tlačový odbor ÚV strany... Príd' hneď na poradu, zasadačka na prvom poschodí, účasť povinná! – a neznáma žena zložila.

Zavolať som Gavrila Gryzlova. Nespál. O príchode vojsk už vedel od priateľa z ktorejosi pohraničnej obce. Prišiel po mňa. Na vrátnici nás legitimovali. Gavrila hore nepustili, no mohol zostať v malej zasadačke na prízemí, kde už bolo dosť ľudí. Vraj ma počká. Vošiel som do veľkej zasadačej siene na prvom poschodí. Priamo oproti vchodu klbko funkcionárov strany, v rukách mali pohá-

riky koňakov. Jeden z nich, Matej Lúčan, keď ma zbadal, sfialovel a namieril si to ku mne. Už z diaľky sa osopil:

– Tááák, Kurina, konečne sa všetko skončilo! Už nebudete špinit čestných ľudí! Je to váš koniec, rozumel si?!

Mávól som rukou, akoby som odháňal ovada. A vzdialil som sa. Nemal som ho rád a sotvakto si ho aj vážil. Ešte ako povereník školstva nás viackrát napadol, vošli sme si do vlasov, aj keď bol vedúcim ideologického oddelenia ÚV KSS. Okolo druhej nám poskytol predbežné informácie Michal Pecho, tajomník ÚV KSS. Sú vraj dve verzie vstupu vojsk. Prvá, že ich pozval prezident a vedenie strany a štátu. Druhá, opačná, že prišli bez vedomia našich orgánov. Práve zasadá predsedníctvo ÚV KSČ, vydá oficiálne vyhlásenie, máme naň čakať.

Napätie povolilo, keď nám odovzdali vyhlásenie Predsedníctva ÚV KSČ, podľa ktorého vojská piatich štátov Varšavskej zmluvy prekročili štátne hranice Československa bez vedomia prezidenta republiky, predsedu Národného zhromaždenia, predsedu vlády i prvého tajomníka ÚV KSČ.

Alica Bieliková:

– Alicka, zobuď sa, obsadili nás... Rusi, Maďari, Nemci, Poliaci...

Chudera teta, pomyslela som si a zapla som rádio.

Bola som tri dni vydatá. V sobotu 17. augusta bol môj svadobný deň. Čakala som dieťa, tehotenstvo bolo rizikové a z nemocnice ma pustili posilnenú injekciami akurát na ten sobáš. Preto som sa ešte neprestáhovala k Bielikovcom z podnájmu u tety Valentovej.

A teraz toto. Obliekla som sa a vyšla von. Čo teraz? Kde je asi manžel? Autobusy ešte chodili, a to rozhodlo – musím do roboty. Určite je tam. Mestská doprava nefungovala, musela som peši. V redakcii plno kolegov. Aj manžel, fotoreportér Laco Bielik. Pozerali sa cez veľké otvorené okno a Laco fotografoval. Stýpol, keď ma zbadal, ale usiloval sa nestratiť svoj humor: – Vidíš, akí sme slávni? K svadbe nám prišla gratulovať celá Varšavská zmluva!

Zveril ma kolegom a stratil sa s dvoma aparátmi na ulici.

Z diaľky zaznela hymna. Od Štúrovej ulice prichádzal zástup mladých so zástavou. Zastal pred tankami a vlajkou akoby ich chcel odohnať. Chlapci dvíhali zaťaté päste, prihovárali sa vojacom, nadávali, po slovensky i po rusky. Jeden sa zohol, po ňom ďalší – dlaždice dopadali na plát železných obrov. Dovtedy pokojné hlavne sa začali hýbať. Z priklopu na tanku pod naším oknom vyskočil dôstojník a mieril na ľudí pištoľou. Kričal na nás, že ak ihneď neopustíme dom, začne sa paľba. Potom sa to stalo. Ten šialený zvuk a plameň a dym...

V okamihu sme boli na dlážke. Zastonala som, rukami som si objala brucho. Po chvíli som si uvedomila, že všetci sa na mňa pozerajú. Výstrel z dela zaznel znova. A výkriky a plač. Konečne sa zjavil Laco. Už vedel, čo sme netušili – na schodoch univerzity sú prvé mŕtvoly. Slnko pálilo, schyľovalo sa k poludniu.

Na druhý deň, 22. augusta, vyšla už „ilegálna“ Smena. S fotografiami môjho manžela. S tými, čo obleteli svet.

Dieťa som napriek všetkému donosila. Syn sa narodil v deň, keď vzbĺkol Jan Palach.

Tie snímky Laca Bielika sú naozaj fascinujúce. A nielen zábery tankov, vojsk, pištolí a vojačikov... A to Tatarkovo gesto na piedestáli Stalinovej sochy! Nedožil sa, báťuška Stalin, príchodu svojich. Ani v Prahe sa toho nedožil, a tam bol oveľa majestátnejší! Vypínal sa na Letenskej pláni, nad Vltavou a mestom, ale sám sa toho nedožil. Práca na jeho zvečnení trvala roky, odlievanie sa pretiahlo, inštalácia gigantu meškala, a tak sa socha odhaľovala až dva roky po smrti skutočného Stalina. Ani autor profesor Švec sa toho nedožil. Sochu ešte len odlievali, keď spáchal samovraždu.

■

Do Bratislavy sme prišli za tmy. Manželka mi vraví, že pred hodinou ma hľadali dvaja muži v civile. Hovorili po slovensky. Povedala im, že som na východnom Slovensku a nevie, kedy sa vrátim. Asi koncom týždňa. Uvedomil som si, že musím z domu. Zbalil som si nevyhnutné veci a rozrobenú knihu *Velký biliardový stôl*. Vyšla o dvadsaťpäť rokov.

*Z pripravovaných pamätí
Výpoveď očitého svedka*